

Aandacht voor huisvestingsproblemen

GIERZWALUWEN in stadsvernieuwingsgebieden en nieuwbouwwijken

door B. J. Smulders

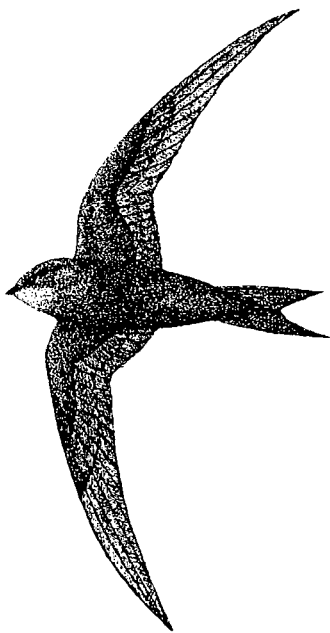
Inleiding

In veel steden en dorpen op Walcheren doet men aan stadsvernieuwing. Het accent ligt daarbij op het invullen van open gaten, renovaties van woningcomplexen en restauraties van monumenten in de oude dorps- en stadskernen. Waar deze prijzenswaardige activiteiten tegemoetkomen aan het lenigen van de woningnood en de woonwensen van de mens vormen ze tegelijkertijd een bedreiging van een groep andere typische binnenstads- en dorpskernbewoners: de gierzwaluwen. Door rationele bouwmethoden en toepassing van nieuwe materialen is de broedgelegenheid voor deze holtebewoners in de loop der tijd drastisch afgenomen.

Het stadsvernieuwingsproces heet gericht te zijn op verbetering van het totale leefmilieu. Daartoe behoort naar onze mening ook het natuurlijk milieu van een stadsvernieuwingsgebied. Helaas krijgt het aspect „natuur in de stedelijke omgeving” in het algemeen weinig of geen aandacht. Wij hopen met deze publicatie een aanzet tot een ommekeer daarin te geven. Dat de belangstelling in eerste instantie uitgaat naar de gierzwaluw komt omdat – zoals hierna nog zal blijken – diens woningnood het best kan worden aangepakt tijdens het bouwproces zelf. De hulp van huiseigenaren (woningbouwcorporaties evengoed als beleggingsinstanties en particulieren), gemeentelijke overheden (bv. door het opnemen van voorschriften in hun bouwverordeningen) en architecten (voor het „inventief meenemen” van nestholten

in hun ontwerpen) is daarbij van wezenlijk belang.

Enkele gegevens over de Gierzwaluw

De gierzwaluw (*Apus apus*) is een echte zomervogel. Dat wil zeggen dat hij ons land alleen bezoekt om er te broeden. Meestal zijn de eerste vogels op 1 mei wel aanwezig en al spoedig beginnen dan de achtervolgingsvluchten, het zoeken naar geschikte nestplaatsen en baltsvluchten; alles onder een schel en doordringend gekrijs (het „gieren”). Het winterverblijf ligt in Afrika, ten zuiden van de evenaar, zodat de vogels jaarlijks grote afstanden afleggen. Ze brengen de meeste tijd in de lucht door. De gehele bouw is daarop afgestemd: tor-

pedovormig lichaam met smalle puntige, sikkelvormige vleugels, geschikt voor topsnelheden. Ze behoren tot de beste vliegers onder de vogels, zowel wat snelheid (tot honderd kilometer per uur) als wat uithoudingsvermogen betreft. Broedende vogels overnachten bij het nest, maar uit onderzoek is gebleken dat nog niet broedende eerstejaarsvogels (maar kort voor hun vertrek ook de broedvogels) in de lucht overnachten tot op een hoogte van meer dan anderhalve kilometer. Gierzwaluwen zijn geen echte zwaluwen, maar ze behoren tot de orde der Grootvleugeligen (waarvan ook de kolibries deel uitmaken).

Het voedsel bestaat uit kleine insecten die in de vlucht worden gevangen. Achter het korte snaveltje gaat een enorm brede mondopening schuil, die tijdens het vliegen open wordt gehouden en als een soort voedselval werkt.

Betekenis van de gierzwaluw

Elke vogel, ongeacht zijn „nut” heeft recht op ons respect en onze bescherming. De gierzwaluw behoort tot de beschermde vogels als bedoeld in de Vogelwet 1936. Toch verkeert deze vogel ten opzichte van vele andere in een bijzondere positie. In zijn verspreidingsgebied is hij namelijk aangewezen op bebouwing en vindt derhalve weinig baat bij de meest gebruikelijke vorm van natuurbescherming: behoud van natuurgebieden.

Met name voor de bewoners van steden vertegenwoordigen gierzwaluwen een waarde die niet moet worden onderschat. Het is een van

de weinige hier broedende soorten die tot de trekvogels onder de gewone stadsvogels kan worden gerekend. Andere soorten als huismussen, spreeuwen, merels, lijsters, Turkse tortels, kauwtjes en niet te vergeten kokmeeuwen zijn minder kritische soorten, die als soort het gehele jaar door aanwezig zijn. Het massaal voorkomen van bepaalde vogelsoorten heeft vrijwel altijd te maken met een gebrek aan variatie in het milieu. Wanneer de gierzwaluw door menselijk toedoen als broedvogel voor onze dorps- en stadskernen verloren zou gaan, dan zou dat milieu (weer) een stukje eenvormiger worden. Met weinig moeite kan dat echter worden voorkomen.

Broedgelegenheid

Broeden doen gierzwaluwen op plaatsen waar ze vrij in en uit kunnen vliegen. Zoals onder pannedaken zonder dakgoot (fig. 1), onder

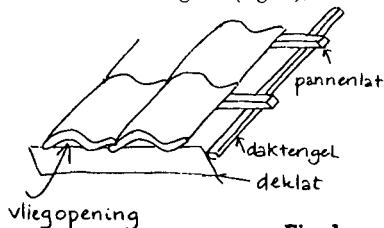
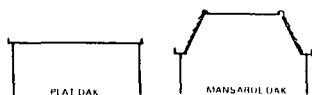

Fig. 1

nissen van dakgoten en daklijsten, in muurholten, onder kapotte dakpannen e.d. Een beetje rommel achter de panlatten biedt al voldoende ondergrond voor de twee of drie dofwitte eieren. Verder nestmateriaal „vangen” ze in de vlucht: vrucht- en zaadpluisjes, halmpjes, veertjes enz. Met wat kleverig speeksel wordt dat in de nestholte aangehecht.

De meeste broedgevallen van de gierzwaluwen treffen we aan onder daken van het zogenaamde „mansarde-type” (fig. 2). Daarbij speelt

Geen Gierzwaluwen

Fig. 2

Dikwijls Gierzwaluwen; afhankelijk van dakbedekking van schuine zijde

de bedekking van het dekschild (de schuine zijde) een belangrijke rol. Gierzwaluwen ontbreken namelijk als dat gedekt is met leien, shingles of rubberoid. Deze materialen worden immers rechtstreeks op het dakbeschot bevestigd, waardoor er geen nestruimte overblijft. Evenmin is dat het geval als de opening in de nok is opgevuld (bv. met specie) of afgedekt (bv. met zink- of loodslabben); ook dan kunnen vogels niet meer binnenvliegen. Dekking met pannen, panlatten en nokopeningen is dus essentieel. De illustraties verduidelijken de geschetste situaties (fig. 2 tot en met 5).

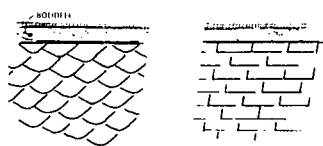

Fig. 3

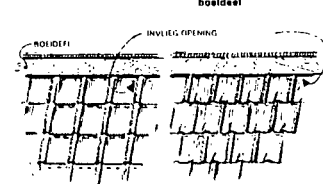
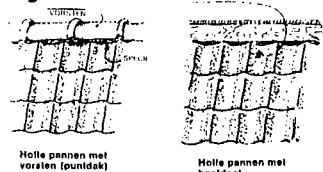

Fig. 4

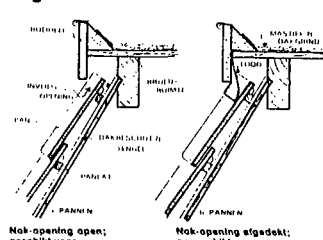
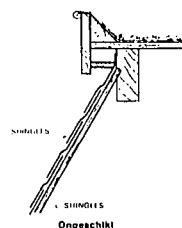

Fig. 5

Het is in dit verband goed te vermelden dat de gierzwaluw van oorsprong een bewoner is van gebergten en oude bossen, waar ze in nissen, boomspleten en boomholten nestelden. In Oost-Europa broedt de soort naar het schijnt nog steeds in gemengde bossen met oude bomen. Uit ons land zijn geen

boomnesten bekend. Door toedoen van de mens is die nestelgewoonte veranderd. Oude, dode en vermolmden bomen (die veel nestgelegenheid bieden aan holenbroeders) worden systematisch uit onze bossen verwijderd en grote delen van Europa – en ons land – zijn in de afgelopen eeuwen ontbost. De gierzwaluw is zich door dit alles meer op kunstmatige broedgelegenheid gaan richten. Met de industrialisatie en bevolkingsexplosies werd hem die ruimschoots geboden in en rond de menselijke bebouwing. Helaas schijnt zich nu de geschiedenis te herhalen en wel in die zin, dat het ditmaal de bouwmeesters zijn voor wie nissen en holten in de bouw uit den boze schijnen te zijn. We leggen

de nadruk op „schijnen”, omdat de realiteit gebiedt te zeggen dat het voor architecten niet voor de hand ligt bij het ontwerpen van woon- en werkgelegenheid voor de mens tevens aandacht te schenken aan nestgelegenheid voor de holtebewoners onder stads- en dorpsvogels. Maar als dat aspect eenmaal onderkend is zou daarmee naar onze mening voortaan rekening gehouden kunnen worden.

Bedreigingen

De broedgelegenheid voor gierzwaluwen wordt momenteel bedreigd door stadsvernieuwingsactiviteiten:

- huizen waarop al vele jaren gierzwaluwen broeden worden afgebroken;
- bij veel oude daken worden de kieren tussen de dakpannen met specie dichtgesmeerd. Hetzelfde gebeurt met nokvorsten en tussen boeidelen en pannen (vaak met lood- en zinkslabben) – zie fig.5 –;

- de oude dakbedekking van pannen wordt vervangen door rubberoid, leien of shingles – zie fig. 3 –.

Deze ontwikkelingen komen des te harder aan omdat de gierzwaluw voor zijn broedgelegenheid vrijwel uitsluitend is aangewezen op de stad vernieuwingsgebieden. Waar deze soort voor zijn voortbestaan van de mens afhankelijk is geworden, bestaat een verantwoordelijkheid van een ieder die bij deze activiteiten is betrokken.

Enkele uitgangspunten

In de volgende paragraaf gaan we in op enkele mogelijkheden om voorzieningen te treffen die aan de gierzwaluw broedgelegenheid kunnen bieden. Om de kans op bezetting zo groot mogelijk te maken lijkt het gewenst daarbij een aantal voor de hand liggende uitgangspunten te kiezen:

- Van groot belang is een vrije aanvlieg- en wegvlieg mogelijkheid. De hoek waaronder dat gebeurt lijkt niet erg van belang. De vogels vliegen zowel van opzij als van onderen aan;
- Er lijkt geen voorkeur te bestaan voor de zuid-, oost-, west- of noordkant van het huis. De gevoeligheid voor microklimatologische omstandigheden in de nestruimte lijkt dan ook gering. Om te hoge temperaturen te voorkomen is het niettemin raadzaam de zuidkant als mogelijkheid uit te sluiten;
- Vorm en afmetingen van invliegopeningen lopen in de praktijk sterk uiteen. Een minimummaat is 35 × 55 mm; afgeronde hoeken zijn aan te bevelen;
- Gierzwaluwen broeden elk jaar zo mogelijk op dezelfde plaats. Bij het treffen van voorzieningen moet daarmee zoveel mogelijk rekening worden gehouden;
- Gierzwaluwen zijn koloniebroeders. Ook daarmee moet men bij het creëren van broedgelegenheid rekening houden. De onderlinge afstand kan één tot twee meter bedragen.

Welke mogelijkheden?

a. bestaande bebouwing zonder renovatie

De mogelijkheid lijkt zich hier te beperken tot het aanbrengen van de speciale „gierzwaluwendakpan” (zie onder d) of nestkasten. Voorwaarde voor deze laatste is de aanwezigheid van een ver uitstekende dakrand of een brede dakgoot (zie fig. 6).

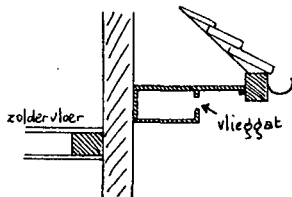

Fig. 6. Nestkast voor gierzwaluwen onder dakrand.

De kasten moeten (binnenwerks) ca. 10 cm. hoog; 15-20 cm. breed en 30-40 cm. lang zijn. De invliegopening moet uit het midden zijn geplaatst (zie fig. 7).

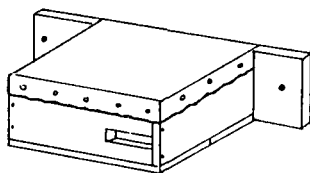

Fig. 7. Houten nestkast voor gierzwaluwen.

Het verdient verder aanbeveling openingen onder nokvorsten en boeideelen niet af te dichten. Gemeenten zouden kunnen bezien in hoeverre bepalingen in de bouwverordening die handelen over de veiligheid van dakbedekking kunnen worden aangepast aan de eisen van een stuk faunabeheer.

b. bestaande bebouwing in geval van renovatie

Ook hier ligt voor gemeenten een mogelijkheid door het opnemen in de bouwverordening van:

- de verplichting om bij mansardedaken voorzien van boeideel en pannenbedekking ingeval van renovatie opnieuw pannen aan te brengen en geen leien of shingles

(zie fig. 4);

- een verbod om bij genoemd daktype de opening tussen boeideel en pannen af te sluiten of op te vullen (zie fig. 5).

Indien een dergelijke aanpassing van de bouwverordening op problemen stuit verdient het aspect in elk geval aandacht in het overleg met de aanvrager van de bouwvergunning. Bezien kan worden of deze op vrijwillige basis bereid is genoemde voorzieningen te treffen.

Verder verdienen de volgende situaties aandacht:

- Wanneer er goten zijn hebben gierzwaluwen minder kans. Het verdient aanbeveling een constructie te kiezen waarbij de goten met beugels aan de muur worden bevestigd. De vogels kunnen dan achterlangs onder de pannen komen (zie fig. 8). Een andere mogelijkheid is de goten wat lager aan te brengen waardoor de vogels toch bovenlangs onder de pannen kunnen vliegen.

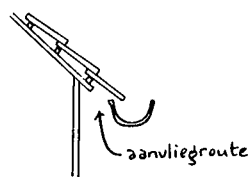

Fig. 8. Dakgoot, bevestigd aan muur met beugel.

- Wanneer de goot is „ingebouwd” in een houten constructie kan er een spleet (ca. 35 mm.) worden gelaten, die een invlieg mogelijkheid biedt (zie fig. 9a, 9b).

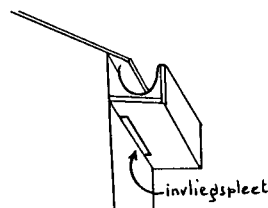

Fig. 9a. Invliegspleet tegen de muur.

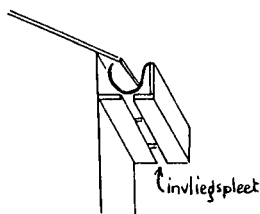

Fig. 9b. Invliegspleet tussen de delen.

- Groot uitgevallen ventilatieopeningen dienen niet te worden verkleind of afgedicht (zie fig. 10).

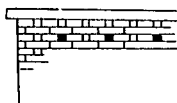

Fig. 10. Ventilatieopeningen geven toegang tot broedruimte in de spouw.

- Bij het aanbrengen van nieuwe dakpannen kunnen enkele zogenaamde „gierzwaluwenpannen” worden meegelegd (zie verderop onder d.).

c. bij nieuwbouw

Bij nieuwbouw kan men zowel in stadsvernieuwingsgebieden als in andere wijken streven naar het scheppen van broedgelegenheid voor gierzwaluwen. De toepassing van mansardedaken in het ontwerp is zo'n mogelijkheid.

Om over een langere periode holenbroeders aan voldoende nestgelegenheid te helpen kan men reeds tijdens de bouw in gevels nestholten met vliegaten aanbrengen. Men kan daarbij denken aan blinde gevels of zijgevels van openbare gebouwen en bedrijfsgebouwen, maar ook aan de (zij)muren van huizen. Uit esthetisch oogpunt bezien kan dit een aanwinst vormen voor de vaak grote en centonig uitzijende muurvlakken. De uitvoering kan op verschillende manieren plaatsvinden. Zo kan de ruimte in de spouw van de buitenmuur benut worden door hierin achter de vliegopening een afgesloten holte te construeren (zie fig. 11).

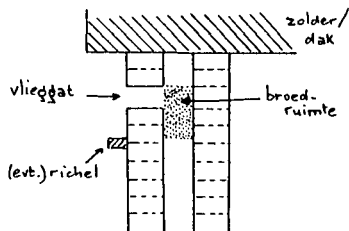

Fig. 11. Het „meenemen” van een broedholte tijdens de bouw.

Een andere oplossing is het inmet-selen van speciale – aan de steenmaat aangepaste – nestblokken (zie fig. 12).

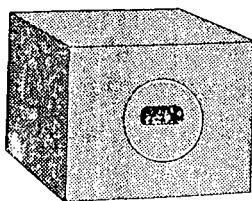

Fig. 12. Houtbetonnen nestblokken, afgestemd op steenmaten. Verkrijgbaar in de handel.

De voorzieningen moeten voor de gierzwaluwen op ca. 10 tot 15 cm. onder de daklijst of dakgoot worden aangebracht. Vervuiling van het muurvlak – die overigens kan worden verwaarloosd – kan worden voorkomen door op ongeveer 10 cm. onder het vlieggat een richel ter breedte van ca. 5 cm. aan te brengen.

Bij toepassing van betonelementen kan gezien worden of tijdens het gieten nestholten kunnen worden uitgespaard.

Bij het aanbrengen van dakpannen kunnen enkele zogenaamde „gierzwaluwenpannen” worden meegelegd (zie hierna onder d.).

d. de gierzwaluwenpan

Zeer recent is een zogenaamde Gierzwaluwendakpan ontwikkeld. Deze pan is momenteel in de uitvoeringen „sneldek” en „Neroma” verkrijgbaar in diverse kleuren. Via een kapje op deze pan krijgt de gierzwaluw toegang tot de ruimte achter de pannen. Desgewenst kan een nestbakje worden aangebracht waardoor de gierzwaluw geen toe-

gang heeft tot de andere delen van het dak. Het bakje wordt geplaatst op de tengels, tussen de panlatten. Het heeft een afmeting van ca. 25 × 60 cm. (zie fig. 13, 14, 15 en 16).

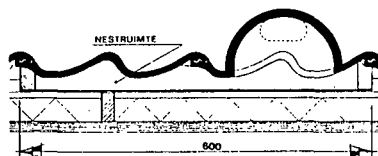

Fig. 13. Onderaanzicht gierzwaluwenpan met nestbakje.

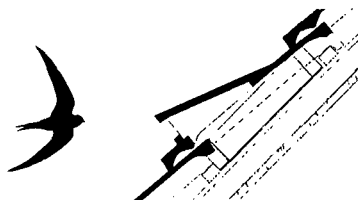

Fig. 14. Zijaanzicht gierzwaluwenpan.

Fig. 15. Het nestbakje is op de tengels tussen de panlatten aangebracht. De schuimstrook rondom bepaalt de afmeting van de nestruimte.

Fig. 16. Met het plaatsen van de gierzwaluwenpan wordt de schuimstrook in elkaar gedrukt.

Deze ontwikkeling geeft de mogelijkheid niet alleen in stadsvernieuwingsgebieden maar ook in nieuwbouwwijken op eenvoudige wijze nestgelegenheden voor de gierzwaluw te creëren. Leverancier van de dakpannen en de nestblokken is de firma „Waveka”, Lindelaan 29, 3971 HA Driebergen, tel. 03438-13063.

Tenslotte

Zoals in het begin van deze publicatie is gezegd: de gierzwaluw is een typische bewoner van dorps- en stadskernen. Daarmee is hij afhankelijk geworden van de mens: welke nestgelegenheid laat die hem nog? Een aantrekkelijke dorps- of stadskern bestaat niet alleen uit steen en mensen. Ook voor flora en fauna moet daarin een plaats zijn. Het stedelijk milieu verarmt zonder meer wanneer een soort als de gierzwaluw daaruit verdwijnt. Nodig is dat niet, want er zijn maatregelen te treffen om dat te voorkomen. Onontbeerlijk daarbij is echter de medewerking van gemeentebesturen, stedenbouwers, architecten, beleggers, woningbouwcorporaties, wijk- en bewonerscomités, particuliere huizenbezitters of gewone huurders. Medewerking en goede wil.

Literatuur

- ANKER, C. A. VAN DEN (1963): De Gierzwaluw. De Levende Natuur 66: 63/71.
- ANONYMUS (1982): Gierzwaluwen. Vanellus: 59. BFWV.
- ANONYMUS (1983): Gierzwaluwpán. De Praatpaal nr. 4: 9-10. VWG Zoetermeer.
- BOUTERSE, M. C. J. (1980): Gierzwaluwnesten. Natura 77: 112-115 nr. 3.
- BOUTERSE, M. C. J. (1980): Gierzwaluwenproject Wageningen. Het Vogeljaar nr. 1: 47-48.
- BOUTERSE, M. C. J. (1981): Gierzwaluwnestkastenactie in Wageningen 83. Med. blad KNNV-VWG Wageningen.
- BROMHALL, D. (1980): Devil Birds: the life of the Swift. Hutchinson, London.
- ELBURG, H. VAN. (1978): Voorstellen ter bevordering van de vogel- en vleermuizenstand in de stedelijke gebieden van Flevoland. Rapport R.IJ.P. 1978-24 Abw.
- FERBEEK, N. A. (1968): Inventarisatie van de Gierzwaluw. Het Vogeljaar 16: 520-522.
- GLUTZ VON BLOTZHEIM, U. N. & K. M. BAUER (1980): Handbuch der Vögel Mitteleuropas. Band 9: 671-712. Wiesbaden.
- KEIZER, H. (1980): Inventarisatie van Gierzwaluwen op de Oost-Veluwe. Rapport 13 blz. VWG Oost-Veluwe.
- KLAVER, C. (1982): Gierzwaluw en pannendaken. De Gierzwaluw nr. 2: 54. KNNV-VWG Amsterdam.
- OEVER, C. VAN 'T. (1981): Gierzwaluwen-Mysterievogels? De Wulp nr. 12/3: 11. VW 's-Gravenhage.
- PREESMAN, L. (1980): Opvallend late wegtrek van Gierzwaluwen in 1978. Het Vogeljaar nr. 2: 57-61.
- ROOS, M. (1982): 24 april, de gemiddelde eerste waarnemingsdatum van de Gierzwaluw boven de Zaanstreek. De Grutter nr. 6: 117. VW Zaanstreek.
- SIKKENS, J. (1982). Huisvestingsproblemen bij de Gierzwaluw. De Grauwe Gors nr. 2: 27-28. Avifauna Groningen.
- SOETE H. W. DE (1980): Gierzwaluwnestkasten aan gebouwen KRO-studio. De Korhaan nr. 1: 12. VWG Het Gooi.
- SPONSELEE, G. M. P. (1980): De Gierzwaluw in Oost-Zeeuws Vlaanderen. De Steltkluit nr. 4: 104. VW Oost-Zeeuws Vlaanderen.
- SPONSELEE, G. M. P. (1981): De Gierzwaluw in 1979. De Steltkluit nr. 2: 62-64.
- TAAPKEN, J. & G. VAN WAVERVELD (1982): Acties voor Gierzwaluwen gaan van start. Het Vogeljaar nr. 1: 45-46.
- TAAPKEN, J. & G. VAN WAVERVELD (1982): Nieuws van Gierzwaluwenprojecten. Het Vogeljaar nr. 4: 216.
- TAAPKEN, J. (1983): Interessant broedgeval van de Gierzwaluw. Het Vogeljaar nr. 1: 40-41.
- TEIXEIRA, R. M. (1979): Atlas van de Nederlandse Broedvogels: 209. Natuurmonumenten. 's-Graveland.
- THURSTON, P. (1983): Bauen für Segler. Het Vogeljaar nr. 6: 304.
- VANNIEUWENHUYZE, R. (1980): De Gierzwaluwen (Apus apus) in de veemarkt te St. Michiels (Brugge). Veldornithologisch tijdschrift nr. 1: 21.
- VOGELWERKGROEP GROTE RIVIEREN (1980): Handleiding voor het inventariseren van broedvogels in Nederland. Wet. Med. KNNV nr. 96: 30. Hoogwoud.
- VOGELZANG, F. & W. VAN DER WEIJDEN (1980): Oproep tot medewerking. Gierzwaluwen van Amsterdam nog steeds bedreigd. Mededelingenblad KNNV-VWG Amsterdam 18 nr. 1: 13.
- WEIJDEN W. J. VAN DER. (1974). Gierzwaluwen van Amsterdam lopen gevaar. Het Vogeljaar 22: 765-770.

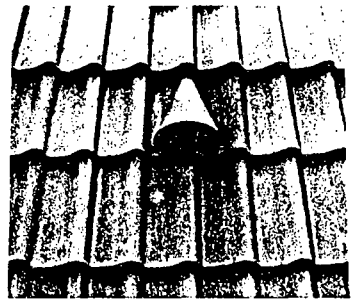

Fig. 17. De gierzwaluwenpan geplaatst: een aanwinst voor uw dak (en voor de gierzwaluwen!).

Een publicatie van de Vogelwerkgroep Walcheren.

Samenstelling:

B. J. Smulders.

*Secr.: Minaret 10,
4336 JB Middelburg,
tel. 01180-23730.*